

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Меркулова Ю.В.

Петросян Г.А.

Статтю присвячено вивченню історії становлення та розвитку інституту угод про визнання винуватості в кримінальному судочинстві України, аналізу та узагальненню практики застосування угод між підозрюваним чи обвинувачуваним і стороною обвинувачення в кримінальному процесі зарубіжних держав, на прикладі США та Франції.

Ключові слова: зобов'язання, угода, вина, підозрюваний чи обвинувачуваний, прокурор, кримінальне провадження на підставі угод.

Статья посвящена изучению истории становления и развития института сделки о признании вины в уголовном судопроизводстве Украины, анализу и обобщению практики применения соглашений между подозреваемым или обвиняемым и стороной обвинения в уголовном процессе зарубежных государств, на примере США и Франции.

Ключевые слова: обязательства, сделка, соглашение, вина, подозреваемый, обвиняемый, прокурор, уголовное производство на основании соглашений.

This article is devoted to the study of the history of formation and development of the institution agreements on recognition of guilt in criminal proceedings Ukraine, analysis and generalization of the practice of the agreements between the suspect or the accused and the prosecution in the criminal process of foreign countries, the example of the United States and France.

Keywords: obligations, agreement, the wines, the suspect or the accused, the Prosecutor, the criminal proceedings on the basis of agreements.

Останнім часом в юридичній літературі багато уваги приділяється перевагам і недолікам процедури скороченого судочинства. Немає жодної підстави вважати, що скорочення призводить до неповноцінності кримінального провадження. Процесуальна форма в ньому відіграє ту саму роль, що й у звичайному процесі: забезпечення завдань правосуддя, дотримання гарантій прав учасників судочинства. Такий вид судового процесу покликаний максимально пришвидшити й здешевити вирішення кримінальних справ.

З набранням чинності нового Кримінально-процесуального кодексу України в українське кримінально-процесуальне право введений новий інститут кримінального провадження на підставі угод. Цей інститут врегульовує діяльність учасників кримінального провадження шляхом погоджувальних процедур - укладання угод. Втім, існує й чимало проблем застосування КПК України. Передусім слід назвати відсутню на сьогодні однозначність у застосуванні його положень. Хоча з моменту прийняття Кодексу вже минуло досить багато часу, ухвалено систему законів, підзаконних, відомчих нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення реалізації його положень, на жаль, не всі суб'єкти правозастосування тлумачать і реалізують ці положення відповідно до їхнього дійсного змісту. У різних регіонах нашої держави відбувається дещо відмінна практика застосування кримінального процесуального законодавства.

Метою цієї статті є висвітлення історично-правових передумов становлення та розвитку інституту укладання угод про визнання винуватості в кримінальному судочинстві України, а також аналіз подібної юридичної практики в США та Франції.

Історично так склалося, що з давнини договірні відносини є невід'ємною частиною права. У давнину державна влада не втручалася в суперечки між приватними особами. Справою самого ображеного було реагувати на образу чи ні. Своїми діями злочинець віддавав себе на свавілля ображеного й ставав об'єктом для помсти, причому вид злочину був байдужий - завдання майнової шкоди, поранення чи особистої образи, в усіх випадках потерпілий мстив безпосередньо самому кривдникові. У такому вигляді вперше виникли поняття відповідальності та зобов'язання однієї особи перед іншою [1, 236].

У наш час кожна людина постійно й неодноразово вступає в зобов'язальні відносини. В Інституціях Юстиніана міститься загальне визначення зобов'язання - це правові пуга, які змушують виконувати все те, що відповідає "праву нашої держави". Визначення зобов'язання як певних правових пуг зв'язаності не було випадковим. У стародавній період ця обмеженість - пуга - не була лише фігуральним виразом. У Законах XII таблиць містилася норма, яка свідчить, що неспроможного боржника зв'язували шкурами або ланцюгами, вага яких прирівнювалась до ваги

речей (срібла, золота та ін.), які він заборгував. Згодом пута зв'язування з фізичних перетворились в юридичні. Отже, зобов'язання розцінюються в римських джерелах як певний правовий зв'язок, який встановлюється у відносинах між двома особами [2, 95].

За Римським правом існувало правило: "Вільних людей, спійманих у крадіжці на місці злочину, піддавати тілесному покаранню й видавати (головою) тому, у кого здійснена крадіжка, рабів же карати батогом і скидати зі скелі; але (відносно неповнолітніх): або піддавати їх за розсудом претора тілесному покаранню, або стягати з них відшкодування збитків" [3]. Таким чином, на ранніх етапах розвитку права зобов'язання із деліктів було суворою особою відповідальністю того, хто вчинив правопорушення, причому в цій відповідальності майновий елемент не відігравав визначальної ролі [1, 236]. Отже, на ранніх етапах розвитку права, за відсутності поняття правопорушення, держава намагалася не втручатись у відносини між приватними особами. І лише з часом окремі види договірних відносин починали визнаватись, регулюватись і захищатись державою.

Унаслідок еволюції інституту компенсації завданої шкоди від помсти до сплати штрафу, у стародавньому римському праві з'явилась категорія приватних деліктів (*delicta privata*), які розглядались як протиправні посягання на інтереси приватних осіб і мали наслідком компенсацію збитків винною особою на користь потерпілої. У стародавні часи не існувало розмежування між кримінальним злочином і цивільним правопорушенням, між деліктом та невиконанням договору [4, 55].

Вивчаючи історію виникнення й розвиток правового компромісу, С.М. Туркота [5, 46-51] зазначає, що важко та й неможливо встановити, коли була укладена перша примірювальна угода між винним у вчиненні злочину та потерпілим за правилами кримінального процесу (чи хоча б його подібності). Свідченнями на користь того, що подібні компроміси відбувалися часто, є приклади відомих пам'яток історії вітчизняного й зарубіжного права різних часів, чинного кримінального й кримінально-процесуального законодавства, які містять певні правові інститути, що безпосередньо стосуються компромісного врегулювання кримінально-правового конфлікту. З цього матеріалу можна зробити висновок, що компромісний варіант вирішення кримінально-правового конфлікту (злочину) є природним і притаманним цивілізованим системам права.

Так, у США інститут "угоди про визнання" своє процесуальне оформлення отримав ще в ХІХ ст. Спочатку цей інститут існував як правозастосовний захід (так само, як і у Франції), і поступово, у 1970 роках, він був офіційно визнаний законодавцями й суддями. Зауважимо, що, наприклад, у США відсоток справ, які завершуються укладенням угоди про визнання вини, з року в рік не опускається нижче 90 % загальної кількості кримінальних проваджень [1, 237]. Це свідчить про те, що інститут укладання угод є ефективним, та потребує узагальнення теоретичних напрацювань і практичного досвіду застосування інституту угод про визнання винуватості в країнах Європи та США, його функціонального призначення, визначення основних напрямків удосконалення кримінально-процесуального законодавства й психологічного забезпечення укладання угод про визнання винуватості.

На думку В. Тертишника [6, 107-112], угода про визнання вини у США та мирова угода й дійове каяття - це різновиди правового компромісу. Різниця між угодою про визнання вини й мировою угодою та дійовим каяттям полягає в тому, що в першому випадку предметом угоди є питання факту - сама істина (визнання чи не визнання вини) і юридична кваліфікація дій особи, часто незалежно від доказів в справі та самої об'єктивної дійсності.

Юридичний компроміс на підставі мирової угоди передбачає наступне: злочин має бути розкритий, встановлення істини має бути безсумнівним (усі сумнівні, якщо не має можливості їх усунення, тлумачаться й вирішуються на користь обвинуваченого); має бути дана належна оцінка події злочину та здійснена правильна юридична кваліфікація дій обвинуваченого; відповіді на головні питання справи (чи справді мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний, чи містить це діяння склад злочину і якою саме статтею кримінального закону він передбачений, чи вчинив це діяння підсудний, чи винний підсудний у вчиненні цього злочину) даються лише на підставі доказів. Лише на основі встановленої об'єктивної істини та правильної юридичної оцінки скоєного злочину, коли вина особи в скоєнні злочину доведена, можливий компроміс щодо вирішення справи з урахуванням тяжкості злочину, особистості обвинуваченого та пом'якшуючих відповідальність обставин. Такий компроміс не торкається питань об'єктивної істини, а тільки враховує інші обставини, важливі для розв'язання справи без кримінального покарання обвинуваченого.

Порядок укладання угоди про визнання вини в США регламентований Федеральними Правилами кримінального процесу в окружних судах. Угода про визнання вини може укладатись як у письмовій, так і в усній формі. Для кожної з них існує спеціальна процедура оформлення, яку здійснює помічник судді в присутності федерального судді, обвинуваченого, його захисника та обвинувача (прокурора), а в деяких випадках - і в присутності потерпілого. Результатом виконання процедури укладання угоди про визнання вини є наказ суду, який констатує, що заява обвинуваченого про визнання себе винним зроблена добровільно, з повним розумінням висунутих проти нього обвинувачень і наслідків його заяв, а також про те, що ця угода вступає в силу. Угода про визнання вини в кримінальному процесі США укладається переважно на стадії попереднього слухання справи після складення й пред'явлення підозрюваному обвинувального акта. Бажання укласти угоду про визнання вини може висловити й підозрюваний, не чекаючи пред'явлення обвинувачення. Якщо між сторонами не досягнуто домовленості в ході укладання угоди про визнання вини, обвинувачений не має права надалі використовувати заяви, висловлені обвинуваченим. Пропонуючи чи погоджуючись укласти угоду про визнання вини, обвинувачений тим самим відмовляється від права на вирішення справи судом присяжних [7, 100].

Отже, ініціювання та укладання угоди про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим (ст. 469 КПК України) та обставини, що враховуються прокурором при укладанні угоди про визнання винуватості (ст. 470 КПК України) мають певну схожість з інститутом угоди про визнання вини в США.

У Франції інститут угоди введено в Кримінальний процесуальний кодекс у 1999 році. Так, угода про визнання вини в цій країні характеризується тим, що домовленість може бути укладена лише в конкретній категорії злочинів (як міру відповідальності за них передбачено штраф або позбавлення волі строком до 5 років). В Україні ж угода про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним чи обвинувачуваним може бути укладена в провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, унаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам (ст. 469 КПК України).

Тако, законодавством Франції не передбачено такого інституту, як угода про визнання вини, крім того, можна сказати, практика застосування зазначеної угоди офіційно не схвалюється. Відповідно до законодавства Франції

порядок укладення угоди про визнання вини передбачає дві основні умови. По-перше, обов'язкове ведення протоколу переговорів, по друге, обов'язкова участь захисника. Судова процедура скорочується й проходить лише у дві стадії: заслуховування обвинувачуваного суддею та управління кримінальним обвинуваченням, у результаті чого суддя затверджує покарання, і яке одразу набирає юридичної сили [8, 298]. Нашим законодавством загальним порядком судового провадження на підставі угоди не передбачено обов'язкового ведення протоколу переговорів між прокурором та підозрюваним чи обвинувачуваним, що, на нашу думку, бажано було б ввести в кримінальне законодавство.

Також у Франції, якщо обвинувачуваний згоден з пред'явленим йому обвинуваченням, то суд зобов'язаний знизити покарання на дві третини в порівнянні з тією мірою, яку передбачає кримінальний закон за цей злочин [9, 97-107], що є певним стимулом для визнання вини. В Україні подібної юридичної практики не існує, а відповідно, і відсутнє бажання розкаятись.

Введення в кримінальне судочинство інституту укладання угод (про визнання винуватості між підозрюваним, обвинуваченим і прокурором) (ст. 468, ст. 472 КПК України) надало можливість вже на початку кримінального провадження направляти матеріали до суду для вирішення, уникаючи громіздкого розслідування кримінальних правопорушень. Таким чином, витрати в десятки разів менші, ніж при розслідуванні.

Угоди зановим КПК спрямовані на спрощення й скорочення процедури розгляду кримінальних справ, зменшення строків перебування осіб під вартою, заощадження коштів і часу, що витрачаються на розгляд кримінальної справи, позасудове вирішення конфліктних ситуацій, зменшення навантаження на суд та суддю [11, 967].

Угода між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості може бути укладена в провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої тяжкості, злочинів середньої тяжкості, тяжких злочинів і злочинів, унаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, не допускається (ч. 4 ст. 469 КПК).

Застосування угод в КПК України породжує певні питання: передусім слід назвати відсутню на сьогодні однозначність у застосуванні його положень, хоча з моменту прийняття Кодексу вже минуло досить багато часу, ухвалено низку законів, підзаконних, відомчих нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення реалізації його положень. Але, на жаль, не всі суб'єкти правозастосування тлумачать і реалізують ці положення однаково.

Зазначимо, що інститут угод про визнання винуватості в кримінальному судочинстві має як прихильників, так і опонентів. З одного боку, законодавець мав на меті спростити процедуру розгляду певної категорії кримінальних справ, зменшити навантаження на судові й правоохоронні органи, зменшити процесуальні строки кримінального провадження, зменшити кількість осіб у СІЗО та УВП, економити бюджетні кошти. З іншого боку, при практичному застосуванні інституту угод про визнання винуватості проблемою є посилення ролі прокурора в кримінальному провадженні, при їх недостатній психологічній і комунікативній компетентності під час укладання угоди про визнання винуватості.

Теоретичні дослідження й практика слідчої (прокурорської) діяльності переконливо підтверджують, що притягнення особи як підозрюваного чи обвинуваченого пов'язане з різкою зміною в його житті, зі зрушеннями в психіці, які посилюються в умовах ізоляції. Прагнучи ухилитися від відповідальності та приховати свою участь у злочині, винний намагається приховати від оточуючих

пов'язані з цим переживання. Така тенденція значною мірою дезорганізує його психічне життя. До цього варто додати, що підозрюваний і обвинувачений зовсім не обов'язково будуть визнані судом злочинцями.

Отже, здійснивши аналіз історично-правових передумов становлення та розвитку інституту укладання угоди про визнання винуватості в кримінальному судочинстві, треба зазначити, що в Україні, Франції та США є як подібність, так і певні відмінності укладання угод про визнання винуватості. Новели КПК України поки ще не набули рівня звичайного алгоритму розв'язання юридичного конфлікту. Вони потребують пропаганди на рівні суспільної думки та професійного співтовариства, а також психологічного забезпечення укладання угод про визнання винуватості, адже на цьому етапі кримінального провадження його учасники відчують сильні емоції.

Існує нагальна потреба узагальнити як минулі надбання, так і наявний практичний досвід і теоретичні знання про інститут вини, його функціональне призначення; на основі історичного досвіду визначити основні напрями удосконалення прокурорської діяльності.

На нашу думку, потрібно проаналізувати й узагальнити теоретичні напрацювання та практичний досвід застосування інституту угод про визнання винуватості, його функціональне призначення, визначити основні напрями удосконалення кримінально-процесуального законодавства кримінального провадження психологічного забезпечення укладання угод про визнання винуватості в країнах Європи й США, для визначення психологічного механізму укладання угод про визнання винуватості, що є предметом нашого подальшого дослідження.

Література

1. Меркулова Ю.В. Історія та сучасний стан кримінального провадження на підставі угод / Ю.В. Меркулова // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція, 2013. № 5 - С. 236-240.
2. Галанза П.Н. Государство и право Древнего Рима. - М., 1993. - 300 с.
3. Новицкий И. Б. Римское право / И.Б. Новицкий. - 7-е изд. - М.: ТЕИС, 2002. - 310 с.
4. Міжнародне приватне право. Особлива частина - за ред. А.С. Довгерта, В.І. Кіселя. - К.: Алерта, 2013. - 500 с.
5. Туркота С. Виникнення та розвиток правового компромісу: історичні передумови / С. Туркота // Право України. - 2002. - № 5. - С. 46-51.
6. Тертишник В. Компромiс у кримінальному процесі / В. Тертишник // Підприємництво, господарство і право. - 2002. - № 11. - С. 107-112.
7. Махов В.Н., Пешков М.А. Уголовный процесс США (досудеб. стадии). М., 1998. - 280 с.
8. Леляк О.О. Угоди в кримінальному процесі держав континентального права / О.О. Леляк // Науковий фаховий журнал Право і суспільство. Сер.: Кримінально-процесуальне право та криміналістика, 2013. - № 6 - С. 298-301.
9. Кувалдина Ю.В. Предпосылки и перспективы развития компромиссных способов разрешения уголовно-правовых конфликтов в России: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ю.В. Кувалдина. - Самара, 2011 - 272 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / За заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. - К.: Юстініан, 2012. - 1224 с.

Меркулова Ю.В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри психології та педагогіки
ОДУВС*

Петросян Г.А.

*аспірант кафедри психології та педагогіки ОДУВС
Надійшла до редакції: 09.03.2014*